

„СТАРОСТ” ПОЕТСКОГ ЛИКА СРБИНА ЈУНАКА И УЗРОК ЊЕГОВЕ ПОПУЛАРНОСТИ У ЈУЖНОСЛОВЕНСКОЈ НАРОДНОЈ ПОЕЗИЈИ

Урош Шешум

Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Београд, Србија
sesumii@hotmail.com

Апстракт

Предмет рада је питање времена уласка поетског лика који као властито име носи етник *Србин* у народну поезију Јужних Словена и узрок његове приличне заступљености у епским и лирским песмама на простору данашње Македоније, северне Грчке и западне Бугарске у 19. веку. У раду је указано на везу континуиране употребе етника *Србин* као антропонима у данашњој западној Македонији између 15. и 19. века и популарности песама о истоименом јунаку у истој области. Изнета је хипотеза да је пре 18. века био јунак локалног фолклора ове области, те да се песма о њему током времена проширила на остале крајеве.

Кључне речи: јужнословенска народна поезија, усмена књижевност, Бугарска, Македонија, ономастика, Краљевић Марко, Мијаци, Србин.

“THE AGE“ OF THE POETIC CHARACTER SERBIAN HERO AND THE REASON BEHIND HIS POPULARITY IN YUGOSLAV NATIONAL POETRY

Abstract

The paper deals with the period in time when a poetic character, bearing the title “ethnic Serb” as if it were his own personal name, was introduced into epic and lyric poetry of the South Slavs, and the cause of his vast representation in epic and lyric poetry in the area of today’s Macedonia, North Greece and West Bulgaria in the 19th century. The paper indicates towards a continued use of the ethnic Serb as an anthroponym in today’s West Macedonia between the 15th and 19th centuries and the popularity of poems about an eponymous hero in the same area. A hypothesis was therefore introduced claiming that before the 18th century he was a hero of the local folklore of this area, with poems describing him expanding to other regions over time.

Key words: Yugoslav national poetry, oral literature, Bulgaria, Macedonia, onomastics, Kraljevic Marko, Mijaks, Serb.

Изузев једног кратког осврта Митра Пешикана, српска ономастика до сада није посветила пажњу проблему употребе етника *Србин* као антропонима код Јужних Словена на размеђу средњег и новог века (Пешикан, 1983: 44–46). Пошто се овај етник често јавља у именованом готово целог Повардарја у 16. веку међу именима забележеним у савременим манастирским поменицима и османским дефтерима, намеће се потреба једне студије која би се позабавила проблемом његове појаве и распрострањености у том периоду. Потребу једне такве студије додатно изискује чињеница да је етник *Србин*, као лично име, остао у употреби код православног становништва горњег Повардарја, углавном у Пологу, дебарској и кичевској околини и у другој половини 19. века, што потврђује често бележење људи овог имена у поменицима Манастира Светог Јована Бигорског код Дебра и дефинисање етника Србин и као ономастика у оновременим речницима и поетско-етнографским збиркама (Милетић, 1918: 23–24, 27–31; Караџић, 1852: 707; Пуљевски, 1875: 42; Миладиновци, 1861, 529).

Осим у поменицима, дефтерима и другим документарним историјским изворима, етник Србин је на простору Повардарја оставио трага и у усменој народној књижевности, у лику јунака који је њиме био именован. Наиме, поетски лик Србина, доброг јунака, био је прилично заступљен у народној поезији Јужних Словена током 19. и 20. века на широком простору од Белог Мора на југу, Дебра и Голог Брда на западу, Скопља на северу и Самокова, Радомира и Софије на североистоку, где је до половине двадесетог века записано неколико десетина песама у којима је он главни или споредни лик. Ниједна песма о овом јунаку није записана на територији данашње Србије ни у другим јужнословенским областима на западу, северу и југозападу од данашње Србије, у којима су Вук Караџић и његови последници сабирали народне песме током 19. и 20. века, те се он данас првенствено сматра личношћу македонске и бугарске народне књижевности.

Подударње већег дела географског простора на коме је опеван јунак Србин у народној поезији са оним на коме је овај етник употребљаван у именованом тешко да је последица случајности. Стога ће у наредним редовима, након представљања и анализе записаних песама о јунаку Србину, бити покушано утврђивање старости овог поетског лика, узрока његове популарности и везе његове појаве у песмама са заступљеношћу у ономастикону простора на коме је био део фолклора.

Пошто је као циљ истраживања постављено утврђивање географског простора на коме је поетски јунак Србин ушао у народну књижевност, у овом раду биће анализирани само најстарији записи

песама у којима се он јавља као главни или споредни лик. Ограничавање на песме бележене до краја прве половине 20. века условљено је тиме што се на основу мапирања места у којима су забележене и броја њихових варијанти могу доносити закључци у погледу старости и места уласка овог јунака у народну поезију. Познији записи, углавном прикупљени на простору данашње Бугарске, представљају варијанте раније записаних песама. Иако су добар извор за истраживање заступљености епског јунака Србина у јужнословенској поезији, оне не могу пружити одговор на питање старости и „географског порекла” овог поетског лика, те су искључене из анализе у овом раду. Будући да је циљ овог рада утврђивање хронологије и места уласка поетског јунака Србина у народну поезију, нису примењивани методи фолклористике и историје књижевности, већ историографије.

*

Појачано интересовање интелектуалаца у Русији за словенске народе и словенску културу у Османском царству почетком 19. века поклопило се са тежњама самих балканских Словена да кодификују и својим народима, али и осталим европским народима, представе сопствену културну баштину, пре свега дела народне књижевности. Заједничке тежње руских и балканских словенских интелектуалаца резултирале су сарадњом Станка Врза, хрватског књижевника и једног од првих припадника Илирског покрета, и руског филолога слависте Виктора Ивановича Григоровича, првог Руса који је смогао храбрости да се у циљу проучавања језика, историје и културе балканских Словена упусти у путовање по Османском царству. Враз се у Загребу 1846. године сусрео са Григоровичем по повратку овог потоњег са двогодишњег путовања на коме је обишао Солун, Свету гору, Воден, Битољ, Охрид, Стругу, Велес, Штип, Струмицу, Петрич, Сер, Мелник, Рилски манастир, Софију, Ихтиман, Пловдив, Карлово, Калофер, Казанлук, Габрово, Трново, Свиштов и Русе. Тамо је проучавао народну књижевност, обичаје и културу Словена, које је, узгред буди речено, на целом простору који је обишао окарактерисао као Бугаре. Током свог путовања руски истраживач је прикупљао грађу за историјска, етнографска и филолошка истраживања, па је у Русију поред средњовековних рукописа и бележака друге врсте, које је преточио у своју књигу *Очерк за пџтешествие по Европџиска Турџия*, донео и записе око 200 народних песама. Током свог боравка у Загребу руски истраживач се спријатељио са Вразом и позитивно одговорио на његову молбу да му да на препис рукописе народних песама које је прикупио на свом путовању. У загре-

бачком часопису *Kolo* Враз је 1847. године објавио 26 од 60 преписаних песама под насловом *Народне песме бугарске*.

Враз је још приликом објављивања преписа Григоровичевих записа истакао да није издао све преписане песме, али то све до 1949. године није пробудило жељу истраживача да у његовој заоставштини потраже преостале преписе. Тек поменуте године филолог Харалампије Поленковић је у Свеучилишној књијници у Загребу, у Вразовој заоставштини, пронашао све преписе Григоровичевих записа. Песме које је Поленковић пронашао и објавио средином прошлог века Григорович је записао од дванаестогодишњег дечака Козме из Галичника (Polenković, 1951: 263–269; Тодоров, 1989: 95–97).

Међу Козминим песама налази се и први и најстарији запис песме у којој је главна личност *Сербин*, односно *Србин добар јунак*. Ова ненасловљена песма представља прво и најраније бележење песме о јунака Србину, односно Сърбинџу, по умекшаном изговору Козминог завичаја Мале Реке, што значи да је свакако испевана у неком периоду пре 1844–1845. године. Све грешке које је због непознавања дијалекта и лошег разумевања самог текста на руској ћирилици начинио Враз – врло добрим коментарима и исправкама изменио је приређивач Поленковић. Међутим, ни један ни други нису расправљали о томе да ли је овај рукопис представљао заокружену целину или само фрагмент једне дуге песме. На основу Вразовог рукописа, радња песме сводила би се на следеће: после дуге потраге по Румелији, јунак Србин је захваљујући савету дуге (или Дуке) из Елбасана нашао „лико спроту себе” – девојку Виду из Охрида, сестру јунака Милоша Охриђанина, и повео је свом дому. Недостаје део песме који описује компликације око прошевине, односно заплет, али се на основу стихова који следе и касније записаних верзија чини да је девојка претходно већ била обећана другом младожењи, али да је у надметању за невесту на крају победио јунак Србин. Иако се Вразов препис окончава Србиновим одвођењем Виде Охриђанке, сва је прилика да то није био крај песме, јер по другим, доцније записаним верзијама, одвођење девојке означава тек почетак расплета. Изостанак заплета и расплета упућују на то да стихови записани од дечака Козме нису представљали целину, већ само почетак једне дуге песме.

Неколико година након Григоровича, две варијанте песме о женидби Србина јунака записао је и Стефан Верковић, једну у околини Сереза: *Србин јунак и млад Груица*, а другу у крајевима између Сера и Солуна: *Крали Марко и Србин јунак*.

У сереској верзији Србин добар јунак „о Дунаја дур од Србска земе” (српске земље), након дужег тражења нашао је за себе невесту „Фиду” „в града Гориди”, односно Виду у Охриду. Груица, који је у

овој песми син Краљевића Марка, видео је Србинову невесту на њеном путу у нови дом и толико се заљубио да је био спреман да је отме од младожење. Марко је саветовао сину да не дира јунака Србина, не толико због тога што је био његов пријатељ, већ због опасности да ће изгубити сина, јер:

„Србете са, бре, на коње бинецие,
И на сабе кај' циие,”

Груица није послушао оца, већ је сабрао „три крали” и са војском дошао пред женикове дворе. Србин је, видевши војску, изашао под бојном спремом и барјаком и секао нападаче, све док му уплашени Груица није лажљиво рекао да није дошао да се бори, већ да честита невесту. Србин је несмотрено поверовао и окренуо коња да отвори врата гостима, што је Груица искористио да га убије с леђа. Након што се пред нападачима, међу којима се појавио и Марко Краљевић као један од краљева, нашла лепотица „Фида”, избила је свађа око тога ко ће је одвести. Спор је решио Марко посекавши спорну лепотицу зарад мира међу „краљевима”. У другој верзији коју доноси Верковић, сестрић Краљевића Марка Груја је ловећи у „србинском пољу” видео „србинску свадбу” и уз младожењу младу неименовану „србинску невесту”, чија га је превелика лепота просто засенила. Груја је намах решио да отме младу. Није се уплашио пет стотина Бугара и хиљаду Влаха сватова, али јесте триста Срба који су ишли уз њих, јер су они били „клети като љути змии”, што га је на крају натерало да побегне и пре отмице састави војску. Сачекавши да свадба прође, Груја је у помоћ добио 2000 људи под ујаком Краљевићем Марком и 1000 под вођством у песми безименог Марковог сина. Бојна сила није била довољна, јер је Србин јунак сасекао сву војску, а три „крала” је од погибије спасила Маркова лажљива изјава да су дошли као гости. Србина је убиство пратње „гостију” врло ражалостило, па је, окренувши коња, пожурио да отвори врата својих двора. Марко се упркос томе што је Србину био с леђа снебивао да потегне сабљу на њега све док га због кукавичлука није укорио сестрић Груја. Иако преполовљен Марковим ударцем сабљом, Србин је био толики јунак да није ни осетио грозну рану, него је разиграо коња да пожури како би угостио намернике, на шта су му се две половине тела расцепиле са смртним исходом. Када је Марко угледао Србинову удовицу и спознао њену лепоту, није одолео, него је и њу посекао. Убиство Виде Краљевић је починио због тога што је схватио да је такву лепотицу за жену могао да има само јунак попут Србина и због тога што би био неопростив грех да је ожени недостојан јунак (Верковић 3, 1985, бр. 38; Верковић 2, 1985, бр. 6).

Седамдесетих или осамдесетих година 19. века Иван Степанович Јастрбов је, између осталих умотворина, у дебарском крају и

Малој Реци записао и песму коју је насловио као „Женитѣба бобѣля”. Стихови под овим насловом заправо не представљају једну песму већ конгломерат потпуно заокружене једне и садржински не-сувислог фрагмента друге песме. У првој целини, заправо првој песми, главни јунак је безимено „дете сиротенце”, које иако инокосно, само са једном сестром, подиже кућу и решава да се жени. Као у песми дечака Козме, готово истоветним стиховима, дете сиротенце тек у Охриду налази невесту довољно лепу и достојну, али не сестру Милоша Охриђанина, већ безимену ћерку охридске удовице. Удовица је безименом јунаку дала девојку и поручила му да покупи сватове, али му је нагласила да на свадбу не зове Јанка и Секулу, јер су они пре њега прстеновали девојку. По савету будуће таште, младожења није позвао своје ујаке Јанка и Секулу, али су они свеједно по завршетку свадбе са војском дошли пред његове дворе. Женик је након поруке сестри и жени да ће његову победу или смрт препознати по томе да ли му је барјак подигнут или срушен, улетео међу редове незваних гостију и посекао све осим својих ујака, који су му суочени са извесном погибијом притворно рекли да нису дошли са злом намером, већ ради честитања. Наивно поверовавши ујацима, јунак је спустио оружје, а Јанко и Секула су то искористили да га убију. По паду јунаковог барјака, сестра и невеста су схватиле да је погинуо, па су се од туге загрлиле и бациле у море. Након ових стихова, без икакве напомене, Јастребов је записао следеће стихове:

„Србина го село погледало
Дока имат убава невеста.
Го фрлије две тешки вергији,
Кому двесте кому петстотини;
А Србину токмо две иљади.
Се зачуди Србин добар јунак,
И ми зеде убава невеста.
Ја однесе на Нова пазара,
Ја продаде убава невеста,
Да ми платит две тешки Вергији”
(Јастребов, 1886: 73-77).¹

Спајање две садржински различите и неповезане песме у једну потпуну нелогичну целину свакако није кривица Јастребова, који није могао знати да се „дете сиротенце” у старијој варијанти песме о просидби охридске лепотице именовало као *јунак Србин*. Са друге

¹ Овај део описује завист сељака суседа према извесном Србину зато што је имао лепу жену, што је резултирало распоређивањем на њега великог дела сеоског пореског дуга. Србин је због тога био приморан да прода своју жену на новој тржници, а не у граду Новом Пазару, како је мислио Јастребов, који је турцизам употребљен у песми схватио као топоним и написао великим словом.

стране, његови казивачи су то свакако знали или се тога присећали, па су на заокружену песму о трагичној женидби безименог сирочета нанизали почетак једне друге песме у којој је име главног јунака такође било Србин. Несувисли додатак, по свој прилици, представља одјек сећања казивача на право име безименог сирочета.

Неколико година након Јастребова, у околини Разлога у пиринској области извесни Г. Разлогов записао је верзију песме о женидби јунака Србина, врло сличну оној дечака Козме и првој целини песме „Женитѣба бобѣля”. Записивач је због дијалектских особина области у којој је записана песму насловио као „Уженванието на Сърбак добъръ юнакъ за Вида Охридѣнка”. По овој верзији, јунак именован „Сърбак” после дугог тражења налази прилику за себе у граду „Уридану”, то јест Охриду, по имену „Виду Уридѣнку”, то јест Охриѣнку. Као и у верзијама Јастребова и Верковића, девојку су желели да отму и други просци, у овом случају неименовани сестрић Краљевића Марка. Заједно са осам краљева, неименовани Краљевићев сестрић прво је довео војску, али након што ју је Србак исекао, послужио се лукавством и слагао да је дошао са осам краљева да му честита свадбу. Након што је Србак поверовао у лаж, краљеви су му напоменули да провери узенгију, па су га, након што се несмотрено сагао, на превару убили. Невестина судбина ни у овој верзији није боља од младожењине, јер су краљеви расправу око тога ко ће је одвести окончали њеним убиством (СБНУНК, 1891: 69–70).

У једној другој разлошкој верзији исте песме, коју је сакупљач насловио као „Кралевиѣ Марко убива Сърбинѣ дѣбъръ юнакъ и Вида Охридѣнка”, а која је записана пре 1884. године, радња је развијенија и много детаљнија. У овој песми *Србин добар јунак* је војвода из града Крушева, који након обиласка 29 градова у Охриду замиљује лепотицу Виду, ћерку охридског краља. Због тога што су његови Срби, односно сватови, кавгације и пијанице, краљ женидбу условљава тиме да женик одведе невесту без сватова. На путу ка Крушеву ветар је померио вео Србинове младе, што је видео јунак Секула и намах се лудо заљубио. Пошто је Србин важио као непобедиви јунак, Секула сакупља војску од „краљева” како би преотео лепотицу. Поред Секуле, у помоћ су му са по хиљаду људи дошли стриц Краљевић Марко, војвода Груица, ујак Сибињанин Јанко, Алекса Етропољац, Кратовац Радоња, војвода из Призрена Милуш и Шакерли Илија из Софије. Силна војска ипак није била довољна, јер када јој је Србин изјахао у сусрет, сви су се уплашили. Војска би се разбегла да Марко није притворно слагао да су дошли у сватове, а затим са леђа обезглавио младожењу. Након што су се отмичари због Видине лепоте посвађали око тога ко ће је одвести, Марко је разрешио спор њеним убиством (Боянов, 1884: бр. 4).

Отприлике у исто време када и Разлогов, варијанту исте песме, од ученика трећег разреда воденске бугарске гимназије Саракинова, записао је руски слависта Петар Данилович Драганов. У овој верзији, која представља посебну песму која почиње од расплета радње песме коју су донели Јастребов, Верковић и Разлогов, име главног јунака је „Дете Сърбиянче”. Мотива тражења одговарајуће невесте и њене препрошње у овој песми нема и она почиње у тренутку када је јунак већ ожењен и лежи у крилу своје жене Виде из Охрида. Супружничку нежност прекида долазак шесторице „краљева” са војском у намери да отму прелепу жену Србијанчета. Вође војске у овој песми су Марко Краљевић и Реља Шестокрилец (Реља Крилати). Као и у другим верзијама, јунак Србин у налету успева да сасече целу непријатељску војску, међутим, вођа отмичарске војске, у овом случају Краљевић Марко, превари јунака лажном објавом да долази као гост, па му користећи његову лаковерност задаје смртносног удараца. У овој варијанти Дете Србијанче не гине након што га Марко преполови по пасу, јер има девет срца, већ се растаје са душом тек онда када по Марковом савету разигра коња, након чега му се две сасечене половине тела раздвоје. Након свађе четири краља, Марка и Реље око тога ко ће одвести удовицу Виду, Марко спор решава њеним убиством (Драганов, 1894: бр. 28).

Драганов је на основу преписа из рукописа мијачких народних умотворина донео фрагмент још једне верзије песме о женидби јунака Србина. Овом фрагменту, забележеном у области Малој Реци, одакле је био и дечак Козма и где је Јастребов пронашао своје казиваче, Драганов је дао наслов „Сорбинъ добар юнакъ, Видо отъ Охриданка и Груица воевода”. Србин, који у овом фрагменту добија место становања у граду „Белиграду”, свуда тражи невесту и на крају је налази у Охриду, у лику лепотице Виде. Након што сакупља сватове и узима девојку, на путу ка кући пресреће га Грујица војвода. Иако наставак није записан, судећи по заплету, може се претпоставити да се завршава на исти начин као и у другим верзијама у којима су отмичари невесте Грујица или остали епски јунаци (Драганов, 1894: бр. 63).

Једина варијанта песме о женидби Србина која се не завршава трагично јесте песма „Женидба Србин од Видина”, коју је крајем 19. или почетком 20. века записао Атанасије Петровић у области Тавор, у близини Скопља. У овој песми Србин после дуге потраге проналази достојну невесту у Види из Охрида, која га након пристанка да се за њега уда саветује да за кума узме Марка Краљевића, за старог свата Јанкулу војводу, а за девера младог Секулу. По повратку са младом, Марко добија жељу да види невесту, па након што јој у Качанику ветар помери вео и види њену невероватну лепоту, пада у искушење да погуби младожењу и одведе његову невесту. Управо склопљено кумство на крају опредељује Марка да одоли искушењу (АСАНУ ЕЗ: бр. 139).

*

Шездесетих година 19. века сакупљач „бугарских” народних умотворина Кузман Шапкаров је, између осталих, записао једну целу песму у којој је главни лик био јунак по имену Сјрбинџ. У песми под насловом „Сјрбинџ и Гјрче Костурче”, записаној у области западно од реке Дрим, код Дебра, Србин није момак за женидбу, него човек већ ожењен прелепом женом. Због изузетне лепоте Ангелине-Србинице, његове жене, сељаци суседи су на Србина разрезали огромни порез, па је он, суочен са немогућношћу да плати дажбине, одлучио да жену и једногодишњег сина као узроке превеликог пореског оптерећења прода на пазару. На пазару је Србиницу прво желео да купи Црни Арапин. Међутим, невеста је молила свог мужа да је не прода Арапину, што је услишила хришћанска чаршија, која је сакупила новац и исплатила тамнопутог пазарцију само да би одустао од куповине. Невесту је након тога купио Горче из Костура и одвео свом дому. Прво током венчања, а затим и у ложници, птица је указала младожењи да му је невеста изгубљена сестра. По распитивању купљене жене, Горче је сазнао да је тада већ бивша Србиница као дете изгубила брата у колевци због харања и робљења и да је њен купац и младожења Горче управо тај брат. Да су заиста брат и сестра доказао је белег који је Горче имао, а Ангелина претходно описала. Сазнавши да су му купљени жена и дете заправо сестра и сестрић, Горче је отишао код зета Србина, вратио му жену и сина и још га даровао товарима блага. Почетак ове песме о јунаку Србину, у којој је главни мотив продаја невесте, готово је у потпуности исти са почетком недовршене песме коју је после завршетка пева о трагичној женидби момка сирочета записао Јастребов:

„Расфјрлиле тешка-на веригџа,
 Кому две-сте, кому триста,
 А Сјрбину 'илџада дукати,
 Зашчо имал хуб'а невеста”
 (Шапкаров, 1891: бр. 291).

Појава потпуно непотребне епизоде са Црним Арапином у већ описаној песми последица је постојања једне друге верзије песме о Србину и продаји невесте у којој лик Арапа има много значајнију функцију. У песми коју је објавио Милош Милојевић по казивању Илинке Везенковић из Крушева, Србин је због разрезаних тешких намета своју жену продао на пазару Црном Арапину, и то за исту суму као и у песми коју је донео Шапкаров. Након што је узео новац, Србин је слагао купца да је заборавио нешто у планини, па му је овај, да би отишао по заборављену ствар, крајње наивно дао да причува купљену Србиницу. Србин је и новац и жену вратио кући, а када га је преварени Арапин потражио, он га је погубио одсекавши му главу на прагу своје куће (Милојевић, 1870: бр. 375).

Сличну верзију записао је у селу Галичнику почетком друге деценије 20. века Михаило Порфиrowић. Према Порфиrowићевом запису, порески тешко оптерећени Србин кренуо је заједно са женом у тазбину, вероватно по позајмицу, иако то изричито није наведено. На путу је супружнике пресрео Црни Арапин, који је понудио да откупи и жену и коња Србина. На непристојну понуду Србин је одговорио обезглављивањем дрзника (АСАНУ, ЕЗ: бр. 247/71).

У верзији песме о јунаку Србину и продаји невесте забележеној почетком 20. века у области Маријову неки детаљи се разликују од верзије коју су записали Јастребов, Шапкарров и Милојевић. У овој песми јунак Србин, који се у неким стиховима именује и као Стојан, живи у селу Варош код Прилепа; „Тешката вергија” му нису разрезали суседи, већ Турци порежије, јер је имао 9 воденица и ваљаница и прелепу жену. Као и у Шапкарровљевој и Милојевићевој верзији, и у овој је жену у почетку хтео да купи неко некрштен, али не Арапин, него јевреј. На кукање Стојанице-Србинице да не иде код некрста, младу је купио сажаливи млади базрђан-трговац. Птица је и у овој верзији спречила родоскрвље, јер је указала базрђану да ће оженити сестру. Разговором купљене жене и купца установљено је да је она после турског харања након Боја на Косову изгубила брата, а да је несудоњени купац тај брат. Сродство је потврђено тако што је несудоњени младожења имао шест прстију на десној нози, као и невестин давно изгубљени брат. Србину је жена враћена, заједно са даром у истом износу, у коме му је првобитно плаћена (Радовановић, 1932: бр. 23).

Јунак Србин са Црним Арапином дели мегдан и у песми „Србинњ юнак поражаењ Арапина”, коју је 1879. године записао руски филолог и историчар Владимир Василевић Качановски по казивању војника Ивана Димитријева из села Жаблена у околини Радомира. Према тој песми, јунак Србин је свог коња хранио јечмом и појио вином, а затим је заједно са Турцима девет година ратовао на Крајини. Сви Турци су због дугогодишњег ратовања до умирења Крајине испродавали коње, осим њега, који је продао и одећу, да би коња још боље хранио и неговао. По повратку са Крајине, код Прилепа среће уплакану лепу девојку која му казује да ју је отац обећао Црном Арапину, на шта јој Србин обећава да ће је он оженити и спасити од нежељене свадбе. Арапин младожења је у девојчином двору затекао Србина и бесан због препрошње насрнуо на њега, али је успео само да му убије коња. Убиство коња пробудило је Србинову бојну јарост и он је обезглавио несудоњеног младожењу (Качановски, 1882: бр. 219).

Поред песме о Србину и Горчету Костурчету, Шапкарров је записао и почетак једне недовршене песме у којој је главни јунак млади Србин. У тој песми („Ланка и момче Сјрбинче”), записаној у

самоковском селу Јарлову, лик кога песник назива Србинче, вероватно због тога што је младић, наизглед представља пасивног учесника у слици породичне идиле. Наиме, у овом фрагменту седморица браће девојке Јане су у лову нашли момка Србина-Србинчета, због милостивости га нису погубили, а из љубави према сестри Јани, која је „ловину” замиловала, дозволили су венчање и Србина узели за зета. Заправо, овај недовршени увод у песму представља другу верзију песме о девојци Анки, седморици браће и Горчету Селимчету објављеној од стране истог сакупљача. У верзији са Анком, момак кога браћа доводе сестри Анки не зове се Србин, већ Ђорче Селимче. Као и у верзији са Србинчетом, Селимче такође бива ожењен девојком Анком/Јанком. Међутим, након што су се венчали, Анка на мужу открива белег на ножним прстима који потврђује слутњу да јој је младожења заправо давно изгубљени осми брат, чиме сви ликови у овој песми, иако не по вољи и свесно, постају велики грешници. Убацавање Србинчета у песму о девојци Јанки/Анки и родоскрвљу вероватно је последица спајања песама о Србину и продаји невесте, где је родоскрвље замало избегнуто и песме о Анки у којој је до родоскрвља заиста дошло, вероватно због истоветности имена брата/младожење у две различите песме са сличним мотивима (Шапкарров, 1891: бр. 323, 444).

Поред описане две песме о отмици Србинове невесте, Стефан Верковић је записао још неколико песама у којима се јунак Србин јавља као главни или споредни лик. У песми „Бан Михал и султан Мурат” из серске околине „Србин јунак, от Дунаја Србска земе” је један од петорице краљева уз Михала из Једрена, Милоша из Будима, Јована од Косова и Краља Марка, који су „расипали” султанову војску. Србин се јавља као краљ у још две друге песме које је записао Верковић. У првој, митолошкој песми „Женидбата на Грујо јунак”, краљ Србин и Србина краљица имају ћерку ванредне лепоте у коју се јунак Грујо заљубљује. Да би добио девојку, он добија задатак да донесе плод нара који је растао усред Црног мора, а који је чувао демон у облику старице. Након што је уз помоћ ујака краља Марка успео да дође до нара, Грујо је добио „србинску девојку” за жену. Краљ Србин се појављује и у песми „Сонот на Србина девојка”, овог пута као војсковођа који води војску на Јанкулу јунака. Јанкулу и његовог сестрића Стојана је предсказивачким сном спасила девојка Србина, изгледа Јанкулова слушкиња, па су они лажним приказивањем силе успели да обману краља Србина и да га уплаше бројнијом војском, иако су само разапели празне шаторе и за њих привезали коње. У Верковићевој заоставштини се јунак Србин јавља и под деминутивним именом у лирској песми „Виша Гркинка и Србинче”. У овој песми лепотица Виша свом будућем младожењи задаје немогући задатак да засади дуњу у Дунаву и лозу у мору, а затим да побере њихов цвет и тим цветом да је дарује. Након што је

Србинче испунило немогуће, Виша му даје пристанак на женидбу следећим речима:

„– Халал да ти е, Србин јуначе,
Мојта рамна снага
И мојто бело грло!”

У две песме које је записао Верковић „Србинско делијче граби невеста” и „Женидбата на Халил Ага Китенлија” као главни лик јавља се „србинско делијче”. У првој песми, због хваљења извесне мађарске невесте од стране српских јунака, делијче одлази преко Дунава у мађарску земљу да украде младу са свадбе. Након што све мађарске јунаке надигра у игри камена с рамена и натера их да траже камен који је пребацио планине, „србински” јунак граби невесту и са њом срећно бежи у српску земљу. У другој песми, делијче је као велики јунак од стране младожење Турчина изабран за барјактара, али пошто се млада заљуби у њега, он је отима и с њом бежи. Несуђени младожења Халил се на јунака није наљутио, већ је отмицу схватио као поруку да се као стар човек ожени старијом невестом (Верковић 3, 1985, бр. 18; Верковић 2, 1985, бр. 8, 23, 27, 59, 193).

Почетак једне лирске песме о Србину записао је и Милојко Веселиновић у околини Костура и Корче, где је име Србин изговорано као Србен:

„Сирак Србен ле болен лежи,
Болан лежи ле три години,
Србеница ле риза вежи,
Риза вежи ле да се мажи,
Ми отиде ле Лич-пазара,
Риза даде ле прстен звела,
Збор му даде, море, до недела,
До недела, море, да е земи,
Дека дочу, море, сирак Србен,
И му вели, море, на ћерка му:
Ој ти ћерко, море, мила ћерко,
Шо е таја, море, много врева,
Тија биле, море, моји прители,
– ој ти татко, море, мили татко,
Тија, не са, море, пријатели,
Тука на мајка жа е земе,
Ој ти ћерко, море, мила ћерко”
(АСАНУ, ЕЗ: бр. 209-31/26).

Сличну песму је записао и Верковић, али у њој се болни јунак зове Г’рдин. После три године боловања и борбе са душом, Г’рдинови побратими су под видом обиласка заправо просили и испросили његову жену. Након што му је син указао на ситуацију, јунак је по-

следњом снагом на свадби побио просце и њихове сватове, након чега је спокојно издахнуо (Верковић 2, 1985, бр. 4).

Брачни проблеми јунака Србина опевани су и у једној песми из прилепске околине коју је записао Марко Цепенков. У овој песми Србину мајка поверава гласину да га његова прелепа жена Србиница вара сваки пут када оде на чесму. Скептични муж се сакрио и видео прељубу. Сутрадан се обукао у одећу своје неверне жене и браколомника призвао песмом коју је чуо да жена призива љубавника, затим се ухватио у коштац са њим и након дуге борбе одсекао му главу. Тајећи жени своје откриће и убиство њеног драгог, повео ју је браћи носећи главу прељубника. Када су Србинови шураци видели главу, коју је зет првобитно назвао лубеницом, схватили су о чему се ради, па су након дилеме кога да лише живота, на крају убили ту сестру, која им је осрамотила дом. Бившег зета Србина су бивши шураци оженили и са даровима испратили кући (Цепенков, 1972: бр. 4). У области Маријово, у нешто позније записаној песми „Стојан добар јунак си ја запалил убава невеста”, која такође као главни мотив има брачно неверство, Србин јунак није преварени супруг, већ јунак који је завео љубу неког Стојана. За разлику од прилепске верзије, у маријовској Стојан није казнио заводника, већ своју неверну љубу (Радовановић, 1932, бр. 22).

Србин јунак, овога пут одређен као Србин од Крајина, јавља се као споредан лик и у митолошкој песми „Женидба Пеца добер јунак и Вида самовила”. У овој песми Србин јунак нема готово никакву функцију. Он је само „верен девер” јунака Пеце. Ипак појава самовиле именом Вида и јунака Србина у истој митолошкој песми упућује на то да су и Србин и лепотица Охриђанка у неким старијим песмама првобитно били митолошка неземаљска бића. Изузетна лепота Вида Охриђанке могла би се довести у везу с вилама, док би се способност јунака Србина да сасече читаве војске и страх свих див-јунака народних песама од њега могла објаснити змајевским пореклом или неким другим разлогом надљудске снаге (АСАНУ, ЕЗ: бр. 139/9).

Поред наведених и описаних песама у селима Керечки код Солуна и селу Маравци код Кукуша, записана су још два фрагмента песама у којима је Србин главни јунак:

„Којна рана Србин јунак,
от малено лудо ждребе
рана му је дробна слама
појат му је рујно вино...”

„Кинисала мома да оди
на п'т сrete Србин јунак.
Србин јунак гурбетција
па му вели ем говори...”
(АСАНУ, ЕЗ: бр. 117-2/13).

Јунак народних песама који се јавља под именом Србин, Србак, Србинче, србинско делијче и Србијанче главни је или споредни јунак двадесетак народних песама записаних до треће деценије 20. века, од којих су две имале по неколико сличних верзија. Простор на којима је јунак Србин опеваван до тренутка записивања првих песама о њему, током 19. века, омеђен је рекама Црним Дримом и Радиком на западу, Белим морем на југу, Разлогом, Самоковом и Радомиром на истоку и Скопљем на северу, дакле, на простору Македоније у најширем смислу и делу Шоплука који је ушао у састав Бугарске.

Сразмерно рано бележење прве песме о јунаку Србину (1844–1845), разноврсност верзија варијанте о његовој женидби, као и нешто мањи број варијетета песме о њему, у којима је основни мотив продаја невесте, родоскрвље и сукоб са Арапином, као и појава у многим епским и лирским песмама, даје разлога тврдњи да је био део народног фолклора најкасније већ у 18. веку, могуће и знатно раније. Надљудска снага и везе с вилама и демонима у неким верзијама упућују на то да је вероватно био јунак и митолошких песама из паганских времена или доба површне христјанизације Јужних Словена.

Пошто су прве песме или њихови фрагменти о Србину јунаку записани од певача из области Мала Река или из Дримкола у околини Галичника, Лазарпола, Дебра и Струге у данашњој западној Македонији, „постојбину” поетског лика би можда управо ту требало и тражити. На то да је Србин првобитно био локални фолклорни јунак Мијака, поред приличног броја записа из ових крајева, упућује и транскрипција његовог имена, по правилу Србин, додуше у умекшаном изговору, а не Србак, Српче, Србинче или Србијанче, како је именован у песмама записаним јужно и источно. Такође, за разлику од песама из других области, етник Србин се у песмама из ових крајева готово по правилу користи као властито име јунака, а само изузетно као ознака његовог српског етничког порекла или порекла из Србије, управо због тога што је етник Србин у овим крајевима и у суседним областима Поречу, Кичевији и Пологу као не тако редак антропоним коришћен континуирано најраније од 15, па све до 20. века. Карактеристично је да су у османском дефтеру за Вилајет Дуго Брдо из 1467. године у селима Џеранци и Луково у Голом Брду и Дримколу пописани Радослав, Богич, Ђорче и Михо Србин, што показује да се етник Србин и тада изговарао са меким гласом као што је забележено и у најстаријој записаној песми о јунаку Србину (Соколоски, 1976, 374). Постојање властитог имена Србин у петовековном континуитету и популарност песме о јунаку овог имена у западним крајевима данашње Македоније отвара две могућности: или је популарност имена Србин у ономастици довела до уласка овог јунака у песме или је популарност песме о јунаку допринело

популарности имена. Остаје отворена и трећа могућност – да је у почетку етничка одредница јунака у неком тренутку схваћена као властито име и као такво употребљавано, што је довело и до популарности песама о Србину и све чешће употребе овог етника као антропонима.

Популарност песама о Србину јунаку на широком простору, од Солуна до Шар-планине и од Дрима до Искера, такође би се делимично могла објаснити претпоставком да је његова првобитна „отаџбина” била у данашњој западној Македонији. Наиме, Мала Река и Дримкол вековима су били печалбарски крајеви познати по зидарима, зографима и мајсторима других заната, који су свој посао обављали диљем Османског царства, па је логично закључити да су током својих путовања разнесли песму о свом локалном јунаку у крајеве у којима су радили.² Промена имена главног јунака и његово готово редовно довођење у везу са Србијом у песмама записаним у другим крајевима показује да ван западне Македоније његово име често није схватано као антропоним, већ као етничка или географска одредница. Тако је Србин у воденском крају постао Србијанче, дакле момче из Србије, у Разлогу Србак, док је у солунском и серском крају обично означен као човек из Подунавља, те су у складу с тим и његови сватови означени као Срби. Назив *Србак* иначе је до почетка 19. века у многим крајевима данашње Македоније означавао човека пореклом из Србије или онога који је неко време пробавио у Србији (Филиповић, 1937: 617–619). Конкретно у обе разлошке песме Србин и Србак користе се као синоними у значењу етничке припадности. У песми Разлогова краљеви се у једном стиху Србаку јунаку обраћају на следећи начин:

„– Ој ле и ти, Сжрбине јуначе!”

Док се у стиху у коме се описује Србакова несмотреност са узенгијом каже:

„Сжрбинъ беше іаку сабурлііа”.

У разлошкој верзији из 1884. године, охридски краљ се јунаку који се зове Србин обраћа на следећи начин:

² Песма о јунаку Србину није забележена у Србији, иако су и у њој радили печалбари из Западне Македоније. То се можда може објаснити тиме што је јунаково име у Србији имало другачији контекст, па да због тога ни песма није заживела. Поред тога, печалбари су се у Србији, током 18. и 19. века, углавном бавили у градовима и варошима Србије, не и у селима, а српски записивачи народних песама ретко су записивали варошке песме као „мање народне”. Према томе, није немогуће ни потврдити ни опорећи да су песме о јунаку Србину пренесене у Србију.

„Ой ле зето сџрбаче юначе
 Немой ми Сџрбе вџ двори доводи,
 Ке сџ сџрбаци фного кавгаджий”.

Ваља реџи да је због настанка нововековне Србије јунак Србин и у народном фолклору свог хипотетичког првобитног „завичаја” почео да бива стављан у везу са Србијом, што се читава и у песми дечака Козме. Прва особа са којом женик у овој песми има дијалог, дука (или Дука) од Елбасана, ословљава га са „Србин от Краина”, док га невеста Вида и њен брат Милош ословљавају као *србјачког* делију. Јунак из арбанашких крајева смешта Србинов завичај на крајиште, што би се могло односити и на Малу Реку, Голо Брдо или Дримкол као етничку словенско-арбанашку границу-крајину, међутим, у даљим стиховим Србин младожења сакупља сватове на Косову, са кога даље преко Тетова долази за Охрид, што би његове дворе сместило у крајеве северно од Косова, дакле у Србију, која је у Козмино време већ постојала као држава. Придев *србјачки*, којим га млада и њен брат ословљавају, тиме добија потпуни смисао. У позније записаној песми о Србину и Грујици, забележеној у мијачком крају, Србин младожења долази од „Белграда” дакле, из Србије, што показује да је стварање и постојање нововековне Србије како је време одмицало све више утицало на измене песме о Србину јунаку, који првобитно са њом није имао никакве везе.

На крају треба истаћи да је Србин јунак један од неколицине ретких аутохтоних јунака народног фолклора са простора Македоније у најширем смислу. Већина осталих епских јунака народних песама са овог простора срећу се и у српској народној епици коју су записали Вук Караџић и његови последници са више или мање измењеним именима, док се песме о овом јунаку „зауостављају” на Шари и Старој планини, иако је то парадоксално ако се има у виду само етничка конотација његовог имена.

ЛИТЕРАТУРА

- Боянов, С. И. (1884). *Сборникъ отъ Български народни пѣсни* [Collection of Bulgarian folk poems], кн. 1, София, Народна печатница на Б. Прошекъ.
- Верковиќ, С. (1985). *Македонски народни умотворби* [Macedonian folk proverbs] кн. 2, *Трапезарски песни Стефан И. Верковиќ*, приређивање и редакција: К. Петрушилски, Скопље, Македонска књига.
- Верковиќ, С. (1985). *Македонски народни умотворби* [Macedonian folk proverbs] кн. 3, *Јуначи и трапезарски песни*, приређивање и редакција: К. Петрушилски, Скопље, Македонска књига.
- Драганов, П. Д. (1894). *Македонско-славјанский сборник, с приложением словаря*, [Macedonian-slavic collected work/antology with dictionary, volume 1; Macedonian-Edirne collected work/antology with dictionary] кн. 1, Санкт Петербург, Типографија Е. Евдокимова.

- Ястребов, И. С. (1886). *Обычаи и пѣсни турецкихъ Сербовъ, въ Призрѣнѣ, Инекѣ, Моравѣ и Дибрѣ: Изъ путевыхъ записокъ И.С.Ястребова* [Customs and song of Turkish Serbs in Prizren and Peć, Morava and Debar area: Travelogue of I. S. Jastrebov]. Санкт Петербург, Типографія В. С. Балешева.
- Карацић, С. В. (1852). *Српски рјечник, истумачен њемачкијем и латинскијем речима* [The Serbian Dictionary, paralleled with German and Latin words]. Беч. Штампарија Јерменског манастира.
- Качановскій, В. В. (1882). *Паметници Болгарского народнаго творчества* [The monuments of Bulgarian folk creativity], Сборник отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук, т. 30. Санкт Петербург, Типографія Императорске Академије наука.
- Миладиновци, К. и Д. (1861). *Български народни пѣсни* [Bulgarian folk poems]. Загреб, Книгопечатница А. Јакића.
- Милетич, Љ. (1918). *Исторически и художествени паметници въ Манастира Св. Иванъ Бигоръ (Дебърско)* [The monuments of Bulgarian national works of art, Historical and artistic monuments in St. Ivan Bigorski Monastery (Debar)], Списание на Българската Академия на наукитѣ 16, 1–34. Софиа.
- Милојевић, М. (1870). *Песме и обичаи укупног народа српског* [Songs and customs of entire Serbian people], 2. књ. *Сватовске*. Београд, Државна печатница.
- Пешикан, М. (1983). *Зетско–хумска–рашка имена на почетку турског доба* [Zeta-Hum-Raška names at the beginning of the Turkish era], Ономатолошки прилози IV, 1–120. Београд.
- Пуљевски, Ђ. (1875). *Речник од три језика: с. македонски, албански и турски=фљатор нка тре гјуха: шкинишит македонисе шкип еде турчиш=Љугат уч љисаниден: миснијман ње, арнаудчес, ве с македонлуцес*, [Three-language dictionary: Macedonian, Albanian and Turkish] књ. 2. Београд, Државна штампарија.
- Соколоски, М. (1976). *Турски документи за историјата на македонскиот народ, Опишрен пописен дефтер од XV век, том III* [Turkish documents regarding history of Macedonian people], приредио, Скопје, Архив на Македонија.
- Тодоров, Д. (1989). *Българската етнография през Възраждането* [Bulgarian ethnography before Vrazhdaneto], Софиа, БАН.
- Филиповић, М. (1937). *Србљаци* [Srbljaci], Српски књижевни гласник 51, 612–625.
- Целакоски, Н. (1992). *Најстариот поменик на Бигорскиот манастир* [The oldest beadroll of Bigor monastery], Споменик САНУ, одељење историјских наука књ. 7, 221–240.
- Цепенков, М. (1972). *Македонски народни умотворби во десет книги, книга 1, народни песни* [Macedonian proverbs in ten volumes, volume 1, folk poems], редакција К. Пенушлиски, Б. Рисовски, Т. Саздов, Скопје, Македонска книга.
- Polenković, H. (1951). *Makedonske narodne pjesme u Vrazovoj zaostavštini* [Macedonian folk songs from Vrazs heritage], Građa za povjest književnosti Hrvatske, br. 21, 263–284.
- Радовановић, В. (1932). *Маријовци у песни причи и шали, неколико прегриту из ризнице духовног блага Јужносрбијанаца* [Marijovci in songs, tales and banter, several parts from the spiritual treasury of south Serbs], Скопље, Штампарија В. Димитријевић.
- Сборник за народни умотворения, наука и книжина [Collection for national proverbs, science and literature], кн. 4 (1891). Софиа, БАН.
- Шапкарѡв, К. (1891). *Сборникъ с български народни умотворения, Български народни песни*, [Anthology of Bulgarian folk proverbs, Bulgarian folk poems] кн. 3, Софиа, Печатница на „Либералний клубъ“.

**“THE AGE“ OF THE POETIC CHARACTER
SERBIAN HERO AND THE REASON BEHIND
HIS POPULARITY IN YUGOSLAV NATIONAL POETRY**

Uroš Šešum

University of Belgrade, Faculty of Philosophy, Belgrade, Serbia

Summary

Russian, Bulgarian, and Serbian collectors of national lyric and epic poetry over the 19th and at the beginning of the 20th century in the region bounded by Šar Mountain on the North, Thessaloniki on the South, Sofia, Radomir and Samokov on the East and Debar on the West wrote 20 whole and fragmented poems where the main or side character bore the name ethnic Serb as if it were his own name. Ethnic Serb as an anthroponym had continuously been used in today's West Macedonia, by the members of the Mijaks tribe, from the 15th and as late as in the 19th century; there the earliest and oldest poems about the Serb had been noted and he is represented in the folklore more than in other regions where poems about him were noted. Hypothetical “homeland” of the poetic Serb hero should therefore be looked for in that region from where, before the end of the 18th century, the poems about him expanded on to other regions, where they underwent certain lexical modifications.